

"Қазақстан және Орталық Азия тарихы институты"
жауапкершілігі шектеулі серіктестігі

Scientific Journal

"CENTRAL ASIAN COURIER"

"ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КУРЬЕРІ"

ғылыми журналды

Научный журнал

"ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИЙ КУРЬЕР"

1 № 1 (2025)

EDITOR-IN-CHIEF

Zhumatay Samat — General Director of the Institute of History of Kazakhstan and Central Asia (Kazakhstan).

Azmukhanova Aiman — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan).

Deputy Editor-in-Chief:

Cherepanov Konstantin — Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher, Head of the Department of the History of Kazakhstan in the 20th Century at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Committee of Science, Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

EDITORIAL BOARD:

Abazov Rafis — PhD, Adjunct Professor, Columbia University; Vice-Rector for International Cooperation, Kazakh National Agrarian Research University; Director, Institute for Green and Sustainable Development; Coordinator, MBA Program.

Abdyrakhmanov Tolobek — Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, Zhusup Balasagyn Kyrgyz State University (Kyrgyz Republic, Bishkek).

Abil Yerkin — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan).

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

Auanasova Alima — Doctor of Historical Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas, (USA).

Dzhumashev Askar — Doctor of Historical Sciences, Professor, and Head of the Department of History at the Karakalpak Scientific Research Institute of Humanities – Karakalpak Branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Ismagulov Orazak — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the RK under the President of the RK, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan).

Kabuldinov Ziyabek — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the RK under the President of the RK, general Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK (Kazakhstan).

Karasayev Gani — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of State History of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Astana.

Kokebayeva Gulzhaukhar — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Al-Farabi Kazakh National University. (Kazakhstan).

Kozhirova Svetlana — Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan).

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford (UK).

Muminov Ashirbek — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Istanbul, Turkey).

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter).

Zharken Aigul — Doctor of Historical Sciences, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Shaydullaev Shapulat — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of the History of Uzbekistan at Termez State University.

Shinji Kato — PhD, Nara National Research Institute for Cultural Properties, Japan.

Turdaliev Cholpon — Doctor of Historical Sciences, Professor at the American University of Central Asia.

Werner Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university (USA).

Zhomart Simtikov — Candidate of Historical Sciences, Doctor of Political Sciences, Head of the Department of Political Science and Social-Philosophical Disciplines at Abai Kazakh National Pedagogical University.

EXECUTIVE EDITOR

Tashbaeva Kadicha — Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Archaeology at the B. Dzhangerchinov Institute of History, Archaeology and Ethnology of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic.

ACADEMIC EDITOR

Utgenov Marat — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Geography and Social and Humanitarian Sciences Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov.

Mukanova Gulnar — Candidate of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher of the Astana Branch of the Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology.

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya — Master's degree (Kazakhstan)

Sandybayeva Dinara — Master's degree, staff member of the Institute of the History of Kazakhstan and Central Asia (Kazakhstan)

БАС РЕДАКТОР

Жұматайұлы Самат — Қазақстан және Орталық Азия тарихы институтының бас директоры (Қазақстан).

Азмұханова Айман Махсотқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (Қазақстан).

Бас редактордың орынбасары:

Черепанов Константин Владимирович — тарих ғылымдарының кандидаты, жетекші ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ХХ ғасырдағы Қазақстан тарихы бөлімінің меңгерушісі, (Қазақстан).

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Абазов Рафис Фанисұлы — PhD, Колумбия университетінің адъюнкт-профессоры, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің халықаралық ынтымақтастық жөніндегі проректоры, Жасыл және тұрақты даму институтының директоры, MBA бағдарламасының үйлестірушісі.

Абдырахманов Толобек Әбілұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, Жүсіп Баласағын атындағы Қырғыз мемлекеттік университеті (Қырғыз Республикасы, Бішкек).

Ауанасова Әлима Мүсірқызы — тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры.

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан).

Әлімбаев Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан).

Вернер Кунгһиа (Werner, Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті, (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) — тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті, (АҚШ).

Джумашев Аскар Мамбетович — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасының Ғылым Академиясы Қарақалпақстан бөлімшесінің Қарақалпақ гуманитарлық ғылымдар зерттеу институтының Тарих бөлімі меңгерушісі.

Жаркен Айгүл Мәлікқызы — тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің профессоры.

Кожирова Светлана Басиевна — саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан).

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан).

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Президентінің жанындағы ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас директоры (Қазақстан).

Қарасаев Ғани Мұқашұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Мемлекет тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Астана қ.

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания).

Муминов Әшірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия, Стамбул қ.).

Оутрам Алан — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер).

Симтиков Жомарт Құдайбергенұлы — тарих ғылымдарының кандидаты, саясаттану ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі.

Смағұлов Оразак Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Президентінің жанындағы ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Астана, Қазақстан).

Турдалиева Чолпон Жапарбекқызы — тарих ғылымдарының докторы, Орталық Азиядағы Американың университетінің профессоры.

Шайдуллаев Шапулат — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Термез мемлекеттік университетінің Өзбекстан тарихы кафедрасының меңгерушісі.

Шинджи Като — PhD, Народағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара).

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Ташбаева Кадича Искандарқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясы Б. Жамгерчинов атындағы Тарих, археология және этнология институтының археология бөлімінің меңгерушісі.

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Өтегенов Марат Зеннатұлы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ тарих, география және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі.

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Астана қаласындағы Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты филиалының жетекші ғылыми қызметкері.

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жұматайқызы — магистр, Қазақстан мен Орталық Азия тарихы институтының қызметкері (Қазақстан)

Сандыбаева Динара Маратқызы — магистр, Қазақстан мен Орталық Азия тарихы институтының қызметкері (Қазақстан)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Жуматай Самат — Генеральный директор Института истории Казахстана и Центральной Азии (Казахстан)

Азмуханова Айман Махсотовна — кандидат исторических наук, ассоциированный профессор (Казахстан)

Заместитель главного редактора:

Черепанов Константин Владимирович — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник, заведующий отделом истории Казахстана XX века Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. КН МНВО РК (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абазов Рафис Фанисович — PhD, адъюнкт-профессор Колумбийского университета, проректор по международному сотрудничеству Казахского национального аграрного исследовательского университета, директор Института зеленого и устойчивого развития, координатор программы МВА.

Абдырахманов Толобек Абилович — доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР, Кыргызский государственный университет им. Жусупа Баласагына (Кыргызская Республика, г. Бишкек).

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, Институт истории государства КН МНВО РК (Казахстан).

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК (Казахстан).

Ауанасова Алима Мусировна — доктор исторических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева.

Вернер Синтия (Werner Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет (США).

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США).

Джумашев Аскар Мамбетович — доктор исторических наук, профессор, заведующий отделом истории Каракалпакского научно-исследовательского института гуманитарных наук (Каракалпакское отделение Академии наук Республики Узбекистан).

Жаркен Айгуль Маликовна — доктор исторических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилёва.

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК при Президенте РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан).

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК при Президенте РК, Генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК (Казахстан).

Карасаев Гани Мукашевич — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории государства Комитета науки Министерство Науки и высшего образования Республики Казахстан, г. Астана.

Като Синдзи (Shinji Kato) — PhD, Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара).

Кожирова Светлана Басиевна — доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан).

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби. (Казахстан).

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания).

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция, г. Стамбул).

Оутрам Алан — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер).

Симтиков Жомарт Кудайбергенович — кандидат исторических наук, доктор политических наук, заведующий кафедрой политологии и социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Турдалиева Чолпон Джапарбековна — доктор исторических наук, профессор Американского университета в Центральной Азии.

Шайдуллаев Шапулат — доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории Узбекистана Термезского государственного университета.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Ташбаева Кадича Искандаровна — кандидат исторических наук, Заведующая отделом археологии Института истории, археологии и этнологии им. Б. Джамгерчинова Национальной академии наук Кыргызской Республики.

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Утегенов Марат Зенатович — кандидат исторических наук, ассоциированный профессор, заведующий кафедрой истории, географии и социально-гуманитарных наук НАО «Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова».

Муканова Гюльнар Кайроллиновна — кандидат исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник филиала в г. Астана Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова.

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Саня Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории Казахстана и Центральной Азии (Казахстан)

Сандыбаева Динара Маратовна — магистр, сотрудник Института истории Казахстана и Центральной Азии (Казахстан)

Published in the Republic of Kazakhstan
Scientific Journal
“Central Asian courier”
Has been issued as a journal since 2025
ISSN 3105-241X.
Vol. 1. Is. 1, pp. 165-173, 2025
Journal homepage: <https://sjcascourier.com/>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.64970/3105-241X_2025_1_1_165-173

POPPY CULTURE IN SEMIRECHYE AT THE END OF THE 19TH - BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Zhengis Edige Zhomartuly¹

¹Institute of History of Kazakhstan and Central Asia

Astana, Republic of Kazakhstan

Master of History, Junior Research Fellow

 <https://orcid.org/0009-0008-7718-5417>. E-mail: Jj.edddy.98@gmail.com

© Institute of History of Kazakhstan and Central Asia, 2025

© Zhengis E.Zh., 2025

Abstract. The article describes how the tsarist government decided to establish poppy cultivation and opium production in Zhetysu in the second half of the 19th and early 20th centuries. In the 1870s, the mass migration of Uyghurs and Dungans from western China to Kazakh lands with the consent of the Russian Empire led to the emergence of opium plantations in the Zhetysu region, and drug production began to develop rapidly in this region. Based on information from a Russian official close to this process, the author describes how the Zhetysu region became a center for poppy cultivation and opium production in the tsarist era.

Keywords: Zhetysu, opium, poppy cultivation, Qing Empire, Uyghurs, Dungans, Russian Empire, migration, drug production

For citation: Zhengis E.Zh. Poppy culture in Semirechye at the end of the 19th – beginning of the 20th century // Scientific Journal “Central Asian courier”. 2025. Vol. 1. No. 1. Pp. 165-173. (In Kaz.). DOI: 10.64970/3105-241X_2025_1_1_165-173

XIX ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ - 20 ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ЖЕТІСУДАҒЫ КӨКНАР ЕГІНШІЛІГІ

Жеңіс Едіге Жомартұлы¹

¹Қазақстан мен Орталық Азия тарихын зерттеу институты

Астана, Қазақстан

Тарих магистрі, кіші ғылыми қызметкері

 <https://orcid.org/0009-0008-7718-5417>. E-mail: Jj.edddy.98@gmail.com

Аңдатпа. Мақалада XIX ғ. екінші жартысы мен XX ғ. басында Жетісу жерінде патша үкіметінің шешімімен көкнар өсімдігін егіп, одан апиын өндіру ісінің қалай жолға қойылғандығы туралы жазылады. 1870 жылдары Қытайдың батыс аймақтарынан Ресей империясының келісімімен ұйғыр және дүнгендердің қазақ жеріне жаппай қоныс аударуы Жетісу өңірінде апиын екпелерінің пайда болуына әкеліп, осы өңірде есірткі егу қарқынды дами бастады. Автор осы процестің басы-қасында жүрген орыс чиновнигінің мәліметтерінің негізінде Жетісу өңірінің патша билігі кезінде қалай көкнар егу және апиын өндіру орталығына айналғандығын сипаттайды.

Түйін сөздер: Жетісу, апиын, көкнәр өсіру, Цин империясы, ұйғырлар, дүнгендер, Ресей империясы, коньыс аудару, есірткі өндірісі

Дәйексөз үшін: Жеңіс Е.Ж. XIX ғасырдың соңы - 20 ғасырдың басындағы Жетісудағы көкнәр егіншілігі // Scientific Journal “Central Asian courier”. 2025. Т. 1. № 1. 165-173 бб. (Қазақш.). DOI: 10.64970/3105-241X_2025_1_1_165-173

КУЛЬТУРА МАКА В СЕМИРЕЧЬЕ В КОНЦЕ XIX - В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Женис Едиге Жомартұлы¹

¹ Института изучения истории Казахстана и Центральной Азии

Астана, Казахстан

Магистр истории, младший научный сотрудник

 <https://orcid.org/0009-0008-7718-5417>. E-mail: Jj.edddy.98@gmail.com

Аннотация. В статье описывается, как царское правительство приняло решение о выращивании мака и производстве опиума в Жетысу во второй половине XIX – начале XX века. В 1870-х годах массовое переселение уйгуров и дунган из западных районов Китая на казахские земли с согласия Российской империи привело к появлению в Жетысуском регионе плантаций опиума, и в этом регионе стало быстро развиваться наркопроизводство. Основываясь на информации российского чиновника, близкого к этому процессу, автор описывает, как Жетысуский регион стал центром выращивания мака и производства опиума в царскую эпоху.

Ключевые слова: Семиречье, опиум, выращивание мака, Цинская империя, уйгуры, дунгане, Российская империя, переселение, производство наркотиков

Для цитирования: Женис Е.Ж. Культура мака в Семиречье в конце XIX - в начале XX века // Scientific Journal “Central Asian courier”. 2025. Т. 1. № 1. С. 165-173. (На Каз.).

DOI: 10.64970/3105-241X_2025_1_1_165-173

Кіріспе. Орталық Азияда, Жетісу өңірінде апиын өндіру және оны Қытайға контрабандалық жолмен тарату тарихы XVIII-XIX ғасырлар тоғысында британдық сауда компанияларының Қытайды апиынмен толтырған кезде басталды.

Қытай императоры Даогуан 1830 жылдардың ортасынан бастап провинцияларға апиын әкелуге және шегуге тыйым салу қажеттігі туралы хабарламалар жібереді. 1838 жылы желтоқсанда Гуандунға тағайындалған император өкілі Лин Цзэсюя Қытайда есірткінің таралуын тоқтату туралы империялық заңды орындауға кіріседі. 1839 жылы наурызда ол британдық көпестерден 20 000 жәшік апиынды тәркілеп, оларды жоюды бұйырды. Ұлыбритания мен Қытай арасындағы қарым-қатынастардың одан әрі шиеленісуі «бірінші апиын соғысы» деп аталатын соғыстың басталуына әкелді. Бұл соғыстың негізгі мақсаты британдық тауарлардың Қытай нарығына еркін енуіне қол жеткізу еді (Абдурахманов, 2007:63).

Соғыстан кейінгі бітім шартына қол қойылғаннан кейін Қытайға қысым Ұлыбритания, Франция және АҚШ тарапынан қайта жалғасты. Қытайлардың «Аггров» контрабанда кемесін тұтқынға алуы Ұлыбританияның 1856 жылдың аяғында «екінші апиын соғысын» жариялауына себеп болды.

Батыстың Қытайға апиын тарату жолындағы әрекеттерінің нәтижесінде XX ғасырдың алғашқы онжылдықтарында Қытайдағы нашақорлардың саны артып, оның шекараларында есірткі контрабандасы мемлекеттің тұрақтылығына ғана емес, оның болашағына да қауіп төндіретін қатерлі құбылысқа айналды (Абдурахманов, 2007:68).

Осы кезде, 1871 жылдан 1881 жылға дейін генерал Герасим Колпаковский қолбасшылығымен болған әскери операциясының нәтижесінде басып алынған тынышсыз Іле аймағы Ресей империясының құрамына кірді.

1870 жылдары Аспан асты империясының батыс аймақтарынан Ресей империясының құрамындағы Қазақ жеріне ұйғыр және дүнген шаруаларының жаппай қоныс аударуы Жетісу өңірінде көкнар егу мен апиын өндірісінің пайда болуына әкеліп, аймақ әлемдік есірткі саудасының орталықтарының біріне айналды. Апиын өсіру мәдениеті бізге Жетісуға Қытайдың осы батыс өңірлерінен ішкі қоныс аударғандар – ұйғырлар мен дүнгендермен бірге келді. Құлжа аймағын тастап, он жыл бойы (1871-1881 жж.) басып алған орыс әскерлеріне ілеспек болғандар. Бұл мүмкіндік Санкт-Петербург келісімінде талқыланды.

Эмигранттар өздерімен бірге апиын өсіру мәдениетін ала келді. Қазіргі Алматы облысы мен Ыстықкөл өңірінің етегіне қоныстанған Ресей империясының жаңа азаматтары ынта-жігермен өсіп, пайда болған апиынды өздерінің этникалық отандарына апарып тарата бастады.

19 ғасырдың аяғындағы статистикалық жинақтарда Шыңжаңнан қоныс аударушылар қоныстанған уездер мен болыстарда көкнар мен қарасора егістерінің пайда болуы, содан кейін көбейгені жазылған. «Олар апиын дақылының мәдениетін білген және оны өсірудегі алғашқы тәжірибелер Александровский (Пішпек) округінің Тоқмақ және Қарақоңыз ауылдары аймағында жүргізілген. Кейіннен Жәркент пен Тоқмақтан апиын дақылдары көршілес Пржевальск (Қаракөл) уезіне тарады. Жетісудың темір жолдан шалғай орналасуына, инфрақұрылым мен көліктің жоқтығына байланысты басқа табыс көзі жоқ жергілікті халық апиын өсіруден тұратын, заңсыз болса да қарқынды шаруашылық түріне көшуге мәжбүр болды. – дейді тарихшы Т. Шеметова (Шеметова, 2015:108).

Зерттелуі. Ұсынылып отырған мақаланың негізгі деректік базасы Жетісу өңіріндегі есірткі өндірісінің тікелей куәгері болған Э. И. Свирловскийдің «Культура мака и добывание опия в Семиречье: (Отчет о командировке в Семиречье)» атты еңбегі. Бұл еңбекте автор Жетісу өңірінде көкнар егу мен апиын өндірудің ерекшеліктері, ондағы Қытайдан қоныс аударған ұйғыр-дүнген шаруаларының орыны, патша үкіметінің осы саладағы қолдауы мен ұйымдастыру шаралары туралы тәптіштеп жазады (Свирловский, 1917:12).

Сонымен бірге, М.М. Венюковтың 1868 жылы жарық көрген «Путешествия по окраинам русской Азии и записки о них» атты еңбегінде Жетісу өңіріндегі апиын өндірісінің дамуы халықаралық саясатпен байланысы сипатталады. Ол, XIX-XX ғ.ғ. әлемдегі есірткі өндірісі мен айналымы мәселесін талқылағанда, көбінесе, британдықтардың бұл мәселеде таза экономикалық мүддені көздегеніне баса назар аударады. Бұл көзқарасты орыс саяхатшысы және әскери географы Михаил Венюков теріске шығарып, XIX ғасырдың 70-ші жылдарында есірткі таратуда Ұлыбританияның аймаққа ықпал етуде стратегиялық мақсатты көздегенін атап өтті. М. Венюков: «Британия апиынды, қытай халқын физиологиялық тұрғыдан тоздырып, сол арқылы оны қауіпті саяси және сауда қарсылас ретінде әлсірету мақсатында Қытайға әдейі енгізген» (Венюков, 1873:235) деп жазды.

Ағылшындар бір жағынан зеңбірекпен күзетілген есірткі саудасынан орасан зор пайда тапса, екінші жағынан феодалдық Қытайдың демографиялық және экономикалық қуатын әлсіретіп жіберді. Ондағы есірткі процестері көршілес елдерге де әсер етті.

Соңғы кездері Жетісудағы апиын өндірісінің тарихы туралы біршама зерттеулер жарияланды. Осындай зерттеулердің авторы Б. Ф. Калачев өзінің «Основные этапы историографии борьбы органов внутренних дел с незаконным оборотом наркотиков в России» атты еңбегінде сол тарихи оқиғалардың көптеген куәгерлері сол кездегі Ресейдің де есірткі саудасына назар аударып, апиынды «Бұхара мен Түркістандағы мұсылмандарға әсер етуші» факторлардың бірі ретінде қарастырады (Калачев, 1998:61).

Бұдан өзге, Н. Пианчоланың «Маки для большевиков: опиум на туркестанско-синьцзянском приграничье в 1919-1929 годах» атты мақаласы большевиктер билігінің бастапқы кезеңіндегі экономикалық мәселелерді шешу үшін пайдаланған ЖЭС бір саласы ретінде сипаттап, оны Сталин билікке келген соң ЖЭС тосқауыл қойған соң оның да жойылуымен дәлелдейді (Пианчола, 2022:149).

Т.А. Шеметованың «О влиянии опиумного вопроса на российско-синьцзянские торгово-экономические и политические отношения в 1914–1920-е гг.» атты мақаласы бар.

Сонымен, Жетісу өңіріндегі апиын өндірісіне қатысты осы зерттеулерді талдау жасағанда, XIX-XX ғ.ғ. осы аймақтағы апиын өндірісінің жандануына негізгі үш факторды себеп ретінде қарастырады:

1. Жетісудағы апиын өндірісін Қытайдан ұйғыр және дүнген ұлттарының Ресей империясына қоныс аударуымен байланыстыруы;
2. Жетісудағы апиын өндірісіне ықпал еткен негізгі фактор ретінде, апиын саудасын алдымен патша үкіметінің, кейін большевиктердің қаржы көзі ретінде қарастыруы;
3. Ресейдің Жетісудағы апиын өндірісін АҚШ және Ұлыбритания сияқты экономикалық қажеттіліктен емес, медициналық мақсаттан туындаған үрдіс ретінде қарастыру.

Ұсынып отырған мақалада, осы аталған факторлармен қоса, Қытайдағы мүдделі топтардың да Жетісу өңіріндегі апиын өндірісіне ықпалы болғандығы сипатталады.

Материалдар мен әдістер. XIX-XX ғ.ғ. Жетісу жеріндегі апиын өндірісіне қатысты тарихи оқиғалардың тікелей куәгерлері ғана емес, негізгі қатысушылары болып табылатын орыс шенеуніктерінің еңбектерін талдап, Жетісу өңірінде көкнар егіншілігі мен апиын өндірісінің қалай жолға қойылғандығын жан-жақты талқыланған ғылыми материалдарын объективті негізде зерттеу, еңбегімнің негізгі міндеттері болып табылады.

Мақаланың ғылыми ұстанымдарға бағына отырып, теориялық-методологиялық негізі ретінде саяси-әлеуметтік және тарихи ғылымдарының деректану саласындағы сыннан өткен салыстырмалы талдау әдісі және ғылымда соңғы жылдары орныға бастаған жаңа көзқарас басшылыққа алынды.

Қорыта айтқанда, тарихи және демографиялық детерминизм, саяси, әлеуметтік, экономикалық және тарихи құбылыстарды бағалау сияқты ғылыми философиялық тарихи зерттеу әдістерді кешенді түрде қолданылды. Жаңа бағыттағы ғылыми ой-пікірлер мен жүйелі құрылымдық тұжырымдар, жаңа саяси көзқарастар тұрғысынан жазылған зерттеулер анықталып талданды.

Нәтижелер. Жоғарыда айтып кеткеніміздей, 20 ғасырдың басында көршілес Қытай аумағында апиынға деген қажеттілік артты. Бұған 1911 жылы болған Синхай революциясы ықпал етті, ол Қытайдағы маньчжур әулеті мен империялық билікті тоқтатып, жаңадан құрылған республиканы ұзақ уақыт бытыраңқылық пен мәңгілік кезеңге батырды. Бұл өз кезегінде, Қытай халқының апиынға сұранысын сырт елдерден түсетін апиын есебінен қанағаттандыруына және шекаралық аймақтарда контрабандашылардың әрекеттерінің белсенділігіне алып келді.

Ресей империясының билігі анда-санда астыртын саудагерлерді ұстап алып, бағалы жүк жөнелтілімдерін тәркілеп, жойып отырған. Мысалы, 1915 жылы Заукинский заставасында шекарашылар белгілі бір Тоқта Шәмшитдиновтен Қытайға арналған құны 1548 рубль болатын тоғыз фунт апиын тәркіледі. Кейде шекарашылар мен жақсы қаруланған есірткі саудагерлері арасында тұтас шайқас орын алды. Бір қызығы, есірткі ағыны басқа жақтан ағып жатыр, бірақ Орталық Азияда есірткі деп саналмайтын «жұмсақ» препараттар, мысалы, анашалар қолданыста қала берді.

Соңында Ресей билігінің шыдамы таусылып, дәрі-дәрмекке қажетті шикізатты Түркиядан сатып алуды жөн көріп, апиын көкнар өсіруге мүлдем тыйым салды.

Бұл бірінші империалистік соғысқа дейін, өндіріс майданның арғы жағында болғанға дейін болды. Өткір дәрілік аштық жаралыларды ауырсынып, билікті үйде, негізінен Жетісуда өсіретін көкнардың жоғары фармацевтикалық қасиеттерін есте сақтауға мәжбүр етті (Жетісу апиынының «морфтық құрамы» ауған апиынынынан екі есе дерлік жоғары болды).

1916 жылы орыс әскерінің санитарлық-эвакуациялық бөлімшесінің бастығы Александр Ольденбургский Жетісуға көкнарды қайтадан егу туралы бұйрық берді. Заңды түрде. Сол жылы облыстың Пржевальский және Жаркент аудандарында 7188 гектар (7800 гектардан астам) жерде күлгін гүлдер көктеп шықты.

Дикандар үкіметтің бұл бастамасын зор ықыласпен қабылдады. Жетісудағы апиын бизнесінің шарықтау шегі 1916 жылы облыста 1398 пұт апиын шикізаты жиналды. Дереккөз «апиын ұйымы кедей жергілікті халықтың әл-ауқатына айтарлықтай әсер етті» деп мәлімдеді (Венюков, 1868: 98).

Дайын өнімді негізгі қабылдау пункті мен қоймасы Пржевальск қаласында орналасты. «Жоғары маусымда» кей күндері мұнда жеткізушілерден 80 пұтқа дейін шикізат қабылданып, 50 мың рубль көлемінде орасан ақша төленген. Барлығы бір жылдың ішінде мұндағы өндірушілер жарты миллионнан астам ақша алды.

Ақпан төңкерісінен кейін Ресейде үлкен қиыншылықтар басталғанда Жетісу апиынмен бірге барлық заңды нарықтардан ажыратылды. Қоймаларда сақталатын апиынның мөлшері «апиын ақшасы» - 40 миллион рубльге бағаланған апиынға кепілдік ретінде берілген Вернен рубльдері арқылы көркем түрде көрсетілген. Бұл өте таза емес ақша облыста 1919 жылға дейін айналыста болды.

1889 жылы Шыңжаңға келген Г.Е. Грум-Гржимайлоның ірі еңбегінің сипатты жолдары мынада: «Бұл елдің әлі күнге дейін мақтана алатын жалғыз нәрсе – апиынның ең жоғары сорттарын өндіру... Жоңғарда тіпті кішкентай балалар да. апиын түтіні қорқынышты» (Венюков, 1898: 94).

Бұл көпшілікке белгілі фактілер. Қытайда сатылатын апиынның Ресей аумағында да өндірілгені әлдеқайда аз белгілі. Бұл апиынды қытайлық есірткі сатушылар жасаған, содан кейін олар Бастапқыда ресей емес, қытай екті. Содан кейін пайдасын көріп Рәсей қолға алды. Ол Түркістандағы Ресей билігінің апиын өсіруді қолдамағанын атап көрсетеді.

«Сондықтан бұл мәселеде Қытай көпестері бастама көтерді. Жыл сайын көктемде олар апиын дақылдарының саны бойынша Ресеймен шекаралас аймақ тұрғындарымен келіссөздер жүргізе бастады, ал күзде олар дайын өнімді Қытайға апарады. Апиын өсіруге рұқсат алу үшін Ресеймен шекаралас аймақтың тұрғындары дивидендтерін алды. Міне, осылайша «макоза тігу» тәжірибесі дамып, кең тарады, ол Қытай үкіметі арасындағы алдымен патшалық, содан кейін Кеңестік Ресей билігімен бірнеше рет қақтығыстардың негізгі себептерінің біріне айналды», - деп атап өтті Шеметова (Шеметова, 2015: 110).

«Анау 1878 жылы мамандар Түркістан өлкесінің әкімшілігіне азиялық мұсылмандар арасында есірткіге қарсы күресте жергілікті билік шешуші шаралар қолданбаса, Ресейдің еуропалық бөлігіне нашақорлықтың таралуы мүмкін екенін ескерткен. Бұл мәселені екі жыл бойы арнайы зерттеген арнайы тапсырмалар жөніндегі шенеунік П.Григорьев былай деп түйіндеді: иә, мәселе бар, бірақ оны шешу кейінгі ұрпақтардың ісі, және «бұл болашақ, сірә, жақын арада келе қоймас. ...» деп жазады Ресейдегі психоактивті заттардың тарихын зерттеуші профессор Борис Калачев (Калачев, 1998: 73).

Апиын өндірушілер қазақтар мен қырғыздарды өз плантацияларына жұмысқа алды. Ал қазақтар да, қырғыздар да көшпелі халықтардың өкілдері болғандықтан, тасымалдаушы рөлін атқара бастады. 19 ғасырдың аяғында Еуропалық Ресейді Орталық Азия мен Қиыр Шығыспен байланыстырған темір жолдардың салынуы империя ішінде пайда болған есірткі бизнесі үшін де тиімді болып шықты. Бұдан былай контрабандалық апиын жүктері тек ат көлігімен ғана емес, сонымен қатар темір жол арқылы – Закавказьеге, Ресейдің оңтүстік және батыс аймақтарына, басқа да Еуропа елдеріне тасымалдана бастады. Сол кезде «сары қауіп» теориялары сәнге айналды: варварлық Азия өркениетті Еуропаға шабуыл жасап, оны бағындыру үшін қолайлы уақытты күтіп тұрды. Осылайша, этнограф, журналист Илья Левитов ХХ ғасырдың басында: «Есірткінің біздің елде тез таралуынан мен Азияның бүкіл Еуропаға жақындап келе жатқан ықпалының белгілерін ғана көріп отырмын. Ресей Азия мен Еуропаның арасындағы форпост ретінде тұрып, барлық басқа еуропалық халықтар үшін буфер ретінде қызмет етіп жатқандықтан, азиялық шабуылды бәрінен де күштірек және ертерек сезінуі керек, біз қазір есірткінің біздің елде тез таралуынан байқаймыз. ел. Есірткі – Ресейдегі сары нәсілдің бірінші авангарды» (Левитов, 1909:120).

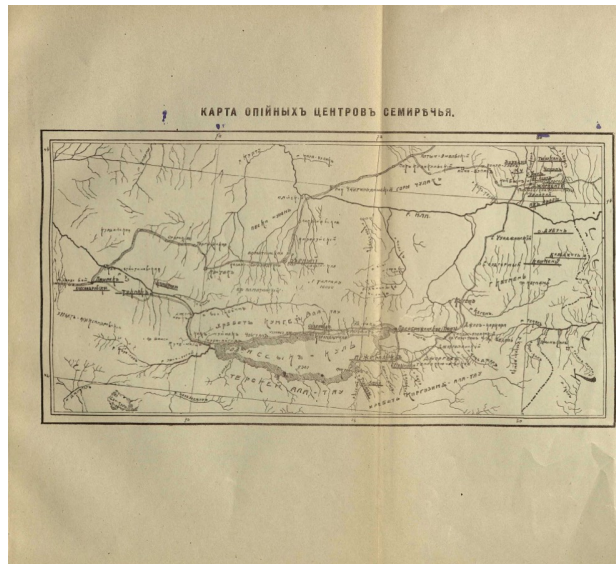
Жетісу мен Ыстықкөлде көкнар егумен дүнгендер мен ұйғырлар айналысқанмен, оны қытай шекарасынан өткізіп, жөнелтумен қырғыздар мен қазақтар айналысты. Бұған олардың

жергілікті табиғи жағдай мен шекарадан жасырын өтетін жерлерден хабары болғандығы көп көмектесті.

Жалпы, XIX-XX ғ.ғ. әлемдегі есірткі өндірісі мен айналымы мәселесін талқылағанда, көбінесе, британдықтардың бұл мәселеде таза экономикалық мүддені көздегеніне баса назар аударады. Бұл көзқарасты орыс саяхатшысы және әскери географы Михаил Венюков теріске шығарып, XIX ғасырдың 70-ші жылдарында есірткі таратуда Ұлыбританияның аймаққа ықпал етуде стратегиялық мақсатты көздегенін атап өтті. М. Венюков: «Британия апиынды, қытай халқын физиологиялық тұрғыдан тоздырып, сол арқылы оны қауіпті саяси және сауда қарсылас ретінде әлсірету мақсатында Қытайға әдейі енгізген» (Венюков, 1868:253) деп жазды.

Ағылшындар бір жағынан зеңбірекпен күзетілген есірткі саудасынан орасан зор пайда тапса, екінші жағынан феодалдық Қытайдың демографиялық және экономикалық қуатын әлсіретіп жіберді. Ондағы есірткі процестері көршілес елдерге де әсер етті.

Дәлелдеу. Бастапқы кезеңде халықтың арасында апиын шегудің таралуынан қауіптенген патша үкіметі Жетісуда апиын өндіру мақсатында көкнәр өсіруге тыйым салды. Дегенмен, ауыл шаруашылығының бұл саласы заңды тұрғыда ашық түрде өркендемесе де, осындай тиымдарға қарамастан соңғы кезге дейін елде жасырын түрде өндірілді.

Сурет 1 – Жетісудағы апиын өндіру орталықтары
[Figure 1 – Centers of opium production in Zhetysu]

Жетісуда өндірілген апиын жасырын түрде Қытайға жөнелтіліп, патша шекарашылары мен кеденшілері тарапынан шекарадан жиі тәркілеуге ұшырайтын. Тәркіленген апиын, тіпті, фармацевтикалық мақсатта да пайдаланылмай, көбінесе жария түрде өртелетін.

Бірінші дүниежүзілік соғысқа дейін де, соғыс кезінде де Ресей империясына импортталатын дәрі-дәрмектердің ішінде өзінің емдік құндылығы, бағасының жоғарылығы және тапшылығы тұрғысында бірінші орындардың бірін апиын алатын.

1916 жылы бірінші дүниежүзілік соғыс майдандарында соғысып жатқан орыс әскерінің дәрі-дәрмекке деген қажеттілігін ескерген патша билігі Жетісуда апиын дақылын өсіруге рұқсат берді. Апиынның арнайы зертханаларға жеткізілу тарихы Орта Азиядағы 1916 жылғы көтерілістердің басталуымен тұспа-тұс келді. Осы кездегі Үкіметке тапсырылған апиын мөлшері 7188 гектардан 1350 фунт өнім алынып (22 тонна), соғыс қарсаңында Түркиядан сатып алынған апиын мөлшерінен 30 пайызға артық болып шықты. Дегенмен, сол кездегі деректерге сәйкес осы өндірілген есірткінің одан да көп бөлігі контрабандашылар арқылы Қытай асып, тіпті, Ресейден Қытайға қашқан адамдар үшін апиын шекара қызметкерлеріне беретін параның бір түріне айналды.

Әскерді және халықты дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуде Санитарлық-эвакуация бөлімінің бастығы және Жоғары мәртебелі Император ханзада Александр Петрович Ольденбургский үстіміздегі жылдың басында Жетісуда апиын егуді ұйымдастыруды бұйырған болатын. Ұлы Мәртебелінің бұйырығын іске асыру Ауыл шаруашылығы Департаменті директорының орынбасары А.И.Шахназаровқа жүктелген болатын. Дәрілік мақсатта көкнәр өсіру туралы үндеуге жергілікті халық та, орыс халқы да елең етіп, бұйрықты іске асыруға кірісіп кетті. Нәтижесінде, өткен жылы Пржевальск ауданында 5 мың гектардан астам, Пішпекте 200 гектардай, Жаркентте 500 гектардан астам жерге көкнәр егілді. (Свирловский, 1917: 12)

Күн сәулесінің молдығы, құнарлы топырақ пен арзан жұмыс күші, бұл саладағы Түркістандағы мақта егіншілігіндегідей бәсекелестердің болмауы көкнәр егуді табысты кәсіпке айналдырды. Қолайлы климаттық және топырақ жағдайларына қарамастан, Жетісу апиыны соңғы уақытқа дейін фармацевтикалық нарыққа лайық емес сапасыз өнім ретінде бағаланып келді. Тәркіленген апиынға жүргізілген талдау шынында да өнімнің сапасының шамалы екендігін көрсетті. Сонымен қатар, қазіргі әдебиеттерде отандық апиынның қасиеттері туралы нақты деректер жоқтың қасы. Осы факторлардың барлығы Жетісуда өндірілетін апиынның сапасына деген күманға негіз болғаны да анық.

Мұнда көкнар оралған күйінде жеткізіледі. Орам материалы ретінде негізінен түйежапырақ (лопуха) пен көкнәр жапырақтары, кейде күнбағыс жапырақтары пайдаланылады. Апиын кесектерінің пішіні мен мөлшері әртүрлі болды. Кейде жеткізілетін апиынның бір бөлігі бір-біріне жиналған бірнеше кішкене бөліктерден тұратын. Сапасы күман тудыратын кесінділер қайта зерттеу үшін зертханаға жіберілді.

Пржевальск пен Жаркентте зертхана өте қарапайым жабдықталу себепті ондағы техникалық таразылар кейіннен жергілікті қазына тарапынан зертханаға берілген дәл көрсететін таразылармен ауыстырылды. Сонымен қатар, сірке эфирін сақтайтын шыны ыдыстарға да жетіспеушілік сезіліп, кейін ол этил эфирімен ауыстырылды. Осы кемшіліктерге қарамастан, өнімді зертханалық талдау жұмысы өте сәтті болғанын жүргізілген талдаулардың саны мен сапасы жақсы көрсеткіштерді көрсетті.

Жаркентте апиынның 3 түрлі үлгісінде морфинге талдау жүргізу барысында шикізаттың 8,6%, 10,9% және 17,5% морфин екендігін көрсетті. Бұл деректер Жаркенттің апиын орталығы ретіндегі маңыздылығы туралы жоғарыда айтылған пікірді растайды. (Свирловский, 1917: 20)

Э. Свирловскийдің жазуынша, көкнәр алқаптары түгелге дерлік дүнгендерге тиесілі болды. Кейбір аудандарда көкнәр әлі гүлдеп үлгермеген және ол Жетісудың басқа апиын орталықтарында байқалғандай түрлі түсті болды. Тек бір жерден ғана қызғылт жиегі бар ақ жапырақшалары бар көкнәрдің біркелкі дерлік сортын көрдім. Мұндай сортты дүнгендер ең жақсы деп санайды және оны «Лугудоза», яғни ең жақсы сорт деп атайды. Жергілікті дүнгендердің айтуы бойынша, күлгін жапырақшалары бар көкнәр апиын өнімділігі бойынша ең нашар сорт болып саналады. Дүнгендерден неліктен биыл жақсы сортты көкнарды көбірек екпедіңдер деп сұрағанда, олар бұрын көкнәр өсіруге тыйым салынып, биыл белгілі бір сорттың тұқымын алу өте қиын болып тұрғандығын, қол жеткен тұқымдарды алуға тура келгендігін айтты (Свирловский, 1917: 23).

Дүнгендермен әңгімелесу барысында, көкнәр егіс алқабын ойдағыдай ұлғайтуға жер тапшылығы айтарлықтай кедергі болып отырғандығы белгілі болды. Жер тапшылығына байланысты дүнгендер, белгілі бір дәрежеде тараншылар қырғыздардан немесе жергілікті орыс халқынан қымбат бағаға қысқа мерзімді жалға жер алуға мәжбүр. Дүнгендер қараусыз қалған жалға алған жерді тыңайтып, дұрыс өңдеп үлгермей жатып, қожайындары келесі жылы қайтарып алады. Дүнгендер қараусыз қалған жер учаскесін қайтадан жалға алып, егінге пайдалануға дайындағаннан кейін оны қайтадан иесіне қайтаруға тура келеді екен. (Свирловский, 1917: 24)

Тилы туземцев Джаркентского уезда, занимающихся культурой опийного мака.
 Сурет 2 – Бір топ көкнар егушілер
 [Figure 2 – A group of poppy cultivators]

Апиынның нарықтық бағасы қаңтарда 300 миллион рубльге (1921 жылғы есеп бойынша), немесе, бір гинге (жин = 1,5 фунт) жетті. Бұл бағалар алыпсатарлық, бірақ қалыпты коммерциялық бағалар егіншілердің еңбегін еселеп төлейді.

Жетісу өңірінде апиыннан 1916 жылы облыс бойынша 1398 пұт жиналды. 1917 жылы – 773 пұт, 1918 жылы – 162 пұт, 1919 жылы – 60 пұт, 1920 жылы – 1267 пұт, 1921 – 120 пұт, 1922 жылы – 618 пұт өнім алынып, барлығы 6 жыл ішінде 5000 пұт (82 тонна) жиналды (Свирловский, 1917:29)

Көкнар алқаптарын аралап, апиын өндірісін өз көзімен көріп, танысқан Э. Свирловский апиын өндірісін кеңірек дамыту үшін жергілікті тұрғындардың көкнар дақылдарын егуге мемлекеттік жер телімдері мен орман саяжайларынан тегін жер бөлу мәселесін көтеру керек.

Олар жеңілдетілген шарттармен ұзақ мерзімге жалға берілуі керек те жал ақысын төлеу апиынның базарға жеткізіліміне тікелей тәуелді болуы керек.

Рис. 5.
 Надъёна мановыкъ головокъ и снятё опя.
 Сурет 3 - Көкнар жинау
 [Figure 3 – Poppy harvesting]

Көкнар алқабын ұлғайту және апиын кәсіпшілігінің табысты түрде дамуы үшін негізінен дүнгендер мен тараншыларды пайдаланған жөн. Осы мақсатта жері жоқ дүнген мен тараншы халқына көкнар егу міндеттемесін ала отырып, ұзақ мерзімді жалға мемлекеттік тегін жерді

бөліп, оларға арзан, қысқа мерзімді несие берген жөн деген сияқты ұсыныстар айтады (Свирловский, 1917: 31)

Қорытынды. Қорыта айтқанда, XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында Жетісу өлкесі патша өкіметінің Қытайға экспорттауға және ішкі пайдалануға арнап апиын өндіру үшін көкнар егетін алқабына айналды. Бұл жерде Ресей империясы Еуропа елдерінің Қытайға апиын сатуында бәсекелес болу мақсаты да болды.

Көкнар егіп, арын өндіруде орыс патша өкіметі Шығыс Қытайдан ауа көшіп келген дүнген және ұйғыр егіншілерін пайдаланды. Қазіргі кезде тарихшылардың алдында Жетісу өңірінде осы дақыл түрін егу мен есірткі өндірудің жергілікті халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайына қаншалықты және қалай әсер етті деген сұраққа жауап іздеу аса маңызды.

Әдебиет

Абдурахманов, Гапуров, 2007 — *Абдурахманов Д.Б., Гапуров Ш.А.* Страны Востока и колониальная политика европейских держав (XVI – середина XIX века): учебное пособие. Нальчик: Респ. полиграфкомбинат; Эль-Фа, 2007. 327 с.

Венюков, 1868 — *Венюков М.И.* Путешествия по окраинам русской Азии и записки о них. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1868. 531 с. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=222791> (дата обращения: 19.04.2023). ISBN 978-5-4458-5571-2.

Венюков, 1873 — *Венюков М.И.* Опыт военного обозрения русских границ в Азии. Санкт-Петербург: Тип. В. Безобразова и К°, 1873. 573 с. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=81373> (дата обращения: 19.04.2023). ISBN 978-5-4460-1968-7.

Калачев, 1998 — *Калачев Б.Ф.* Основные этапы историографии борьбы органов внутренних дел с незаконным оборотом наркотиков в России (правовой и организационный аспекты) // МВД России – 200 лет: материалы международной научно-практической конференции. Ч. 1 / под ред. О.М. Латышева, А.П. Сальникова. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургская Академия МВД России, 1998. С. 59–73.

Левитов, 1909 — *Левитов И.С.* Бузо-гашишный вопрос на наших окраинах. Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1909. 325 с.

Пианчола, 2022 — *Пианчола Н.* Маки для большевиков: опиум на туркестано-синьцзянском приграничье в 1914–1929 годах // *Acta Slavica Iaponica*. Токио, 2022. С. 127–149.

Свирловский, 1917 — *Свирловский Э.И.* Культура мака и добывание опиума в Семиречье: отчет о командировке в Семиречье. Петроград: типо-лит. А.Э. Винеке, 1917. [2], 39 с., 8 л. ил., карт.: ил., табл.

Шеметова, 2015 — *Шеметова Т.А.* О влиянии опиумного вопроса на российско-синьцзянские торгово-экономические и политические отношения в 1914–1920-е гг. // *Вестник Томского государственного университета*. 2015. № 396. С. 108–110.

References

Abdurakhmanov, Gapurov, 2007 — *Abdurakhmanov D.B., Gapurov Sh.A.* Strany Vostoka i kolonial'naya politika yevropeyskikh derzhav (XVI – sredina XIX veka) [Countries of the East and the colonial policy of European powers (16th – mid-19th century)]: uchebnoe posobie. Nal'chik: Resp. poligrafkombinat; El'-Fa, 2007. 327 p. (In Russ.).

Venyukov, 1868 — *Venyukov M.I.* Puteshestviya po okrainam russkoy Azii i zapiski o nikh [Travels along the outskirts of Russian Asia and notes about them]. Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk, 1868. 531 p. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=222791> (accessed: 19.04.2023). ISBN 978-5-4458-5571-2. (In Russ., text: electronic).

Venyukov, 1873 — *Venyukov M.I.* Opyt voyennogo obozreniya russkikh granits v Azii [Experience of military review of Russian borders in Asia]. Sankt-Peterburg: Tip. V. Bezobrazova i K°, 1873. 573 p. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=81373> (accessed: 19.04.2023). ISBN 978-5-4460-1968-7. (In Russ., text: electronic).

Kalachev, 1998 — *Kalachev B.F.* Osnovnyye etapy istoriografii bor'by organov vnutrennikh del s nezakonnym oborotom narkotikov v Rossii (pravovoy i organizatsionnyy aspekt) [The main stages of the historiography of the fight of internal affairs agencies against drug trafficking in Russia (legal and organizational aspects)] // *Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii “MVD Rossii – 200 let”*. Ch. 1. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskaya Akademiya MVD Rossii, 1998. Pp. 59–73. (In Russ.).

Levitov, 1909 — *Levitov I.S.* Buzo-gashishnyy vopros na nashikh okrainakh [Buzo-hashish issue on our outskirts]. Sankt-Peterburg: Tip. M.M. Stasyulevicha, 1909. 325 p. (In Russ.).

Pianchola, 2022 — *Pianchola N.* Maki dlya bol'shevikov: opium na turkестano-sin'tsyan'skom prigranich'e v 1914–1929 godakh [Poppies for the Bolsheviks: opium on the Turkestan–Xinjiang borderland in 1914–1929] // *Acta Slavica Iaponica*. Tokyo, 2022. Pp. 127–149. (In Russ.).

Svirlovskiy, 1917 — *Svirlovskiy E.I.* Kul'tura maka i dobyvaniye opiya v Semirech'ye: (Otchet o komandirovke v Semirech'ye) [Poppy culture and opium production in Semirechye: (Report on a business trip to Semirechye)]. Petrograd: tipo-lit. A.E. Vineke, 1917. [2], 39 p., 8 l. il., maps, tables. (In Russ.).

Shemetova, 2015 — *Shemetova T.A.* O vliyaniy opiumnogo voprosa na rossiysko-sin'tsyan'skiye torгово-ekonomicheskkiye i politicheskkiye otnosheniya v 1914–1920-ye gg. [On the influence of the opium issue on Russian–Xinjiang trade, economic and political relations in the 1914–1920s] // *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2015. No. 396. Pp. 108–110. (In Russ.).

CONTENTS

Kabuldinov Z.E. CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF MASHKHUR-ZHUSSIP KOPEYULY.....	5
Doğanay A., Sambet M.A. REFLECTIONS OF THE AFTERLIFE BELIEF AMONG THE TURKS IN MAUSOLEUM CONSTRUCTION AND DECORATION.....	12
Cherepanov K. KAZAKHSTAN AS AN INDUSTRIAL AND RAW-MATERIAL BASE OF THE SOVIET UNION DURING THE LEADERSHIP OF D.A. KUNAEV (1964–1986).....	26
Azmukhanova A., Balgozhina A. ENLIGHTENMENT MOVEMENTS: JADIDISM AND MEIROKUSHA IN A HISTORICAL RETROSPECTIVE.....	39
Zhumagul S.B. FROM THE REHABILITATION HISTORY OF LITERARY HERITAGE OF THE “ALASH” FIGURES.....	53
Tashagul A., Kopeyeva S.Zh. ACTIVITIES AND SIGNIFICANCE OF THE MUSLIM FRACTION IN THE FIRST AND SECOND STATE DUMAS.....	64
Zhussip S.-Kh.A., Zhumatay S. THE ALL-RUSSIAN CONSTITUENT ASSEMBLY AND THE HISTORY OF THE CREATION OF THE REPUBLIC OF ALASH.....	71
Kemengger K.R. HISTORICAL AND MENTAL-SYMBOLIC MEANING OF THE ARCHETYPE “ALASH” IN THE KAZAKH SOCIO-CULTURAL SOCIETY OF THE XX CENTURY.....	83
Mukanova G.K., Sarsembina K.K. MELODIES OF THE STEPPE: THE REPRESSED CULTURAL FIGURE OF KAZAKHSTAN, COMPOSER IVAN KOTSYK (1891-1938).....	93
Salmorbekova R.B., Saralaev N.K., Murzalieva Z.K. ORTHODOXY IN KYRGYZSTAN: STAGES OF FORMATION AND ROLE IN THE SPIRITUAL LIFE OF SOCIETY.....	110
Tulbassyieva S.K. FROM THE PAGES OF THE HISTORY OF THE SOVIET COLLECTIVE FARM: THE COLLECTIVE FARM “MOUNTAIN GIANT” IN THE CITY OF ALMA-ATA. THE 30S OF THE XX CENTURY.....	122
Khassanayeva L.M. THE ROLE OF THE NATIONAL INTELLECTUALS IN THE POLICY OF NATIONAL TERRITORIAL DELIMITATION.....	139
Dauletkhanov A. ON THE HISTORICAL SITE OF THE CITY OF CHIGU.....	153
Zhengis E.Zh. POPPY CULTURE IN SEMIRECHYE AT THE END OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY.....	165
Kenzhebekova Zh.K. FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MEDIATION INSTITUTE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND SOLUTIONS.....	174
Sholakhov M. ANALYSIS OF THE WESTERN EUROPEAN HISTORIOGRAPHY OF THE NOGAI HORDE.....	181

МАЗМҰНЫ

Қабылдинов З.Е. МӘШХҰР-ЖҮСІП КӨПЕЙҰЛЫНЫҢ МӘДЕНИ-АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ.....	5
Доғанай А., Сәмбет М.Ә. ТҮРКІЛЕРДЕ АҚЫРЕТ СЕНИМІНІҢ МАЗАР ҚҰРЫЛЫСЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ БЕЗЕНДІРУДЕГІ КӨРІНІСТЕРІ.....	12
Черепанов К.В. Д.А. ҚОНАЕВ БАСШЫЛЫҚ ЕТКЕН ЖЫЛДАРЫ (1964–1986 ЖЖ.) ҚАЗАҚСТАННЫҢ КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ ИНДУСТРИЯЛЫҚ-ШИКІЗАТТЫҚ БАЗАСЫНА АЙНАЛУЫ.....	26
Азмуханова А.М., Балгожина А.А. АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР: ЖӘДИДШІЛДІК ПЕН МЭЙРОКУСЯ ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВАДА.....	39
Жұмағұл С.Б. «АЛАШ» ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ӘДЕБИ МҰРАСЫН АҚТАУ ТАРИХЫНАН.....	53
Ташағыл А., Көпеева С.Ж. І ЖӘНЕ ІІ МЕМЛЕКЕТТІК ДУМАЛАРДАҒЫ МҰСЫЛМАН ФРАКЦИЯСЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ МЕН МАҢЫЗЫ.....	64
Жүсіп С.Х.А., Жұматай С. БҮКІЛРЕСЕЙЛІК ҚҰРЫЛТАЙ ЖИНАЛЫСЫ ЖӘНЕ АЛАШ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰРЫЛУ ТАРИХЫ.....	71
Кеменгер Қ.Р. XX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ҚОҒАМЫНДАҒЫ «АЛАШ» АРХЕТИПІНІҢ ТАРИХИ ЖӘНЕ МЕНТАЛДЫҚ-СИМВОЛДЫҚ МӘНІ.....	83
Мұқанова Г.Қ., Сәрсембина Қ.Қ. ДАЛА ӘУЕНДЕРІ: ҚУҒЫН-СҮРГІНГЕ ҰШЫРАҒАН ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИЕТ ҚАЙРАТКЕРІ, КОМПОЗИТОР ИВАН КОЦЫК (1891-1938).....	93
Салморбекова Р.Б., Саралаев Н.К., Мурзалиева З.К. ҚЫРҒЫЗСТАНДАҒЫ ПРАВОСЛАВИЕ: ҚАЛЫПТАСУ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН РӨЛҚОҒАМНЫҢ РУХАНИ ӨМІРІНДЕ.....	110
Тулбасиева С.К. КЕҢЕСТІК КОЛХОЗ ТАРИХЫНЫҢ БЕТТЕРІНЕН: «ГОРНЫЙ ГИГАНТ» КОЛХОЗЫ – АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНДА. XX ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ.....	122
Хасанаева Л.М. ҰЛТТЫҚ ЗИЯЛЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ-АУМАҚТЫҚ МЕЖЕЛЕУ САЯСАТЫНДАҒЫ РӨЛІ.....	139
Дәулетханов Ә.Д. ЧИГУ ҚАЛАСЫНЫҢ ТАРИХИ ОРЫНЫ ТУРАЛЫ.....	153
Жеңіс Е.Ж. XIX ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ - 20 ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ЖЕТІСУДАҒЫ КӨКНАР ЕГІНШІЛІГІ.....	165
Кенжебекова Ж.Қ. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ: МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.....	174
Шолахов М.Г. НОҒАЙ ОРДАСЫНЫҢ БАТЫСЕУРОПАЛЫҚ ТАРИХНАМАСЫН ТАЛДАУ.....	181

СОДЕРЖАНИЕ

Кабульдинов З.Е. КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАШХУР-ЖУСИПА КОПЕЙУЛЫ.....	5
Доганай А., Самбет М. ПРОЯВЛЕНИЯ ВЕРЫ В ЗАГРОБНУЮ ЖИЗНЬ У ТЮРКОВ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ И УКРАШЕНИИ ГРОБНИЦ.....	12
Черепанов К.В. КАЗАХСТАН КАК ИНДУСТРИАЛЬНО-СЫРЬЕВАЯ БАЗА СОВЕТСКОГО СОЮЗА В ГОДЫ РУКОВОДСТВА Д.А. КУНАЕВА (1964–1986 ГГ.).....	26
Азмуханова А.М., Балгожина А.А. ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ДВИЖЕНИЯ: ДЖАДИДИЗМ И МЭЙРОКУСЯ В ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ.....	39
Жумагул С.Б. ИЗ ИСТОРИИ РЕАБИЛИТАЦИИ ЛИТЕРАТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ДЕЯТЕЛЕЙ «АЛАШ».....	53
Ташагыл А., Копеева С.Ж. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ МУСУЛЬМАНСКОЙ ФРАКЦИИ В I И II ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЕ.....	64
Жусип С.Х.А., Жуматай С. ВСЕРОССИЙСКОЕ УЧРЕДИТЕЛЬНОЕ СОБРАНИЕ И ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ РЕСПУБЛИКИ АЛАШ.....	71
Кеменгер К.Р. ИСТОРИЧЕСКОЕ И МЕНТАЛЬНО-СИМВОЛИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ АРХЕТИПА «АЛАШ» В КАЗАХСКОМ СОЦИОКУЛЬТУРНОМ ОБЩЕСТВЕ XX ВЕКА.....	83
Муканова Г.К., Сарсембина К.К. МЕЛОДИИ СТЕПИ: РЕПРЕССИРОВАННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ КУЛЬТУРЫ КАЗАХСТАНА, КОМПОЗИТОР ИВАН КОЦЫК (1891–1938).....	93
Салморбекова Р.Б., Саралаев Н.К., Мурзалиева З.К. ПРАВОСЛАВИЕ В КЫРГЫЗСТАНЕ: ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РОЛЬ В ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА.....	110
Тулбасиева С.К. ИЗ СТРАНИЦ ИСТОРИИ СОВЕТСКОГО КОЛХОЗА: КОЛХОЗ «ГОРНЫЙ ГИГАНТ» В ГОРОДЕ АЛМА-АТЫ. 30-Е ГОДЫ XX ВЕКА.....	122
Хасанаева Л.М. РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В ПОЛИТИКЕ НАЦИОНАЛЬНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО РАЗМЕЖЕВАНИЯ.....	139
Даулетханов А.Д. О ИСТОРИЧЕСКОМ МЕСТЕ ГОРОДА ЧИГУ.....	153
Женис Е.Ж. КУЛЬТУРА МАКА В СЕМИРЕЧЬЕ В КОНЦЕ XIX - В НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....	165
Кенжебекова Ж.К. ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ.....	174
Шолахов М.Г. АНАЛИЗ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ НОГАЙСКОЙ ОРДЫ.....	181

Редакцияның мекен-жайы:

010000, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы, Қабанбай батыр даңғ., 11/5
Қазақстан және Орталық Азия тарихы институты
Scientific Journal “Central Asian courier” редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://sjcacourier.com/>

Тел.: +7 (776) 301-11-11 (Ұялы телефон)
+7 (775) 537-77-72 (whatsapp)

E-mail: hkca.kz@gmail.com

Журнал Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінде
2025 ж. 20 маусымда тіркеліп, № KZ20VPY00122471 куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.